

CHE VI.7	Prvky a ich anorganické zlúčeniny
CHE VI.7	p ³ - prvky (Pentely)

Pentely

- prvky V.A skupiny, 15. skupina
- p³ prvky, neprechodné, nekovy/polokovy/kovy
- na valenčnej vrstve 5 elektrónov **ns² np³**

Výskyt

A. dusík

1.v čistej forme	78% N ₂ v atmosfére, sopečné plyny
2. v zlúčeninách	Anorganických- amoniak, dusičnany, dusitany Organických- bielkoviny, NK

Minerály: čilský liadok NaNO₃, draselný liadok KNO₃

B. fosfor

1.v čistej forme	nie
2. v zlúčeninách	solí kyseliny H ₃ PO ₄

Minerály: apatit Ca₅F(PO₄)₃, fosforit

Vlastnosti

Fyzikálne vlastnosti

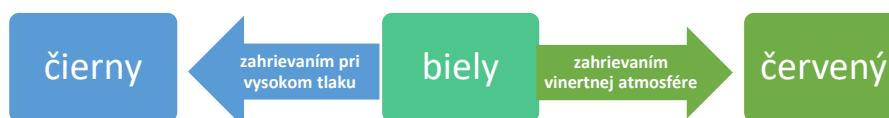
A. Dusík

- bezfarebný plyn, bez zápachu, bez chuti, ľahší ako vzduch, nehorľavý
- vo vode veľmi málo rozpustný (menej ako kyslík)

B. Fosfor

- tuhá látka, 3 modifikácie

Biely P ₄	Červený P _n	Čierny P _n
Pravidelný tetraéder	Reťazová štruktúra	Vrstevnatá štruktúra
Voskovitý, mäkký, kráčajateľný nožom	Práškový	Tmavosivý nekov s kovovým leskom
Najreaktívnejší(na vzduchu samovoľne zápalný, uskladnenie vo vode)	Stály, málo reaktívny	najstabilnejší
Veľmi jedovatý	Nejedovatý	nejedovatý
Svietielkuje vo vode	Pohlcuje vlhkosť, zahrievaním sublimuje	Dobre vedie elektrický prúd a teplo
Nerozpustný vo vode	Nerozpustný vo vode	Nerozpustný vo vode

Chemické vlastnosti

S rastúcim Z:

- Rastie kovový charakter (Bi- kov, As, Bi- polokovy)
- Klesá elektronegativita
- Klesá reaktivita

1. Väzbovosť:

A. Dusík

- trojväzbový, maximálne štvorväzbový (NH_4^+)
- Tvorí dvojatómové molekuly- **pevnosť trojitej väzby** N_2
  1. molekula veľmi stabilná (za normálnych podmienok nereaguje ani s reaktívnymi prvkami, pri $\uparrow p$ a T rozpad na veľmi reaktívny atómový dusík)
  2. nemožnosť prijať dusík z atmosféry (potrebný zdroj v potrave)

C. Fosfor

- Trojväzbový, maximálne päťväzbový
- tvorí štvoratómové molekuly

1. oxidačné čísla: -III- V.

2. typy väzieb

dusík	Kovalentné (polárne a nepolárne)	N_2, NH_3
	koordinačné	NH_4^+
	vodíkové	$\text{NH}_3, \text{AMK}, \text{NK}$
fosfor	Kovalentné (polárne a nepolárne)	H_3PO_4

Biogénne vlastnosti

dusík	makrobiogénny prvok (bielkoviny, nukleové kyseliny, odpadový produkt katabolizmu dusíkatých látok), do tela sa dostáva vo forme
fosfor	súčasť nukleotidov (DNA, RNA), ATP, koenzýmov NAD, NADP, fosfolipidov v biomembránach, súčasť mozgovej kôry, nervov, jadier, kostí, zubov

Výroba dusíka: frakčnou destiláciou skvapalneného vzduchu

Využitie

A. dusík

- **dusiková inertná atmosféra** (na potlačenie reaktivity iných látok, pri zváraní, balenie potravín, žiarovky spolu s argónom, výroba výbušnín)
- **kryoskopické chladenie** (uchovávanie biologického materiálu, vypaľovanie
- *bradavíc*
- **výroba dusíkatých látok** (amoniaku , kyselina dusičná, dusíkaté hnojivá)

B. fosfor

- **Biely**- iniciátor v bojovej zápalnej látke Napalm (*uhorenie, zle hojacie mokvajúce pľuzgier, ktoré sa ľahko infikujú*), hnojivá, insekticídy
- **Červený**- zápalky(*škrátka*), pyrotechnika
- **Čierny**- polovodiče, pridáva sa do kovov na dodanie tvrdosti

Zlúčeniny

A. dusík

1.Amoniak

- Základný tvar tetraéder, trojboká pyramída, 107°, polárna molekula
- bezfarebný plyn, štiplavý nepríjemný zápach, ľahší ako vzduch
- leptá sliznice, jedovatý, toxický, ľahko skvapalniteľný (*TV -33°C*)
- veľmi dobre rozpustný vo vode - s teplotou klesá (*vodný roztok čpavok*)

- tvorba vodíkových mostíkov medzi molekulami amoniaku
- redukčné aj oxidačné účinky, zásaditý charakter (*voľný elektrónový pár na N viaže H⁺ - vznik amónneho katiónu*)

Využitie

- rozpúšťadlo, chladiace médium v skvapalnenej forme (*kedysi chladničky, štadióny*)
- výroba látok: polymérov, močoviny, výroba kyseliny dusičnej (*viac ako 50% amoniaku*)
- pohonná hmota, redukčné činidlo
- športovci na povzbudenie dýchania

Výroba : Haber- Boschova metóda (*priama syntéza plynného dusíka a vodíka, vysoký tlak a teplota, katalyzátor Fe*)

2.Oxidy dusíka (NO_x- noxy)

- Súčasť výfukových plynov, tvorba smogu, kyslých dažďov
- Medziprodukty výroba HNO₃, produkty redoxných reakcií dusíkatých zlúčenín

N₂O (rajský plyn)	NO	NO₂
bezfarebný, nejedovatý	Bezfarebný, neutrálny, rôzne účinky na organizmus	červenohnedý vysoko jedovatý, dráždivý bežne dimérny
anestetikum, hnací plyn v šľahačkách, droga na diskotékach, zvyšuje výkon motora	Reparačné mechanizmy v tkanivách, liekárstvo (<i>ISCHS</i>), chronické zápal a patologické javy v tele	Oxidačné činidlo (<i>raketové palivo, laboratórium</i>)

3.Kyselina dusičná

- bezfarebná kvapalina (najčastejšie 63%)
- na svetle žltne (rozklad na oxidy) → uskladňovať v tmavej fľaši
- silná kyselina, má silné oxidačné účinky (*závisia od jej koncentrácie, druhu oxidovanej látky, teploty*)
- soli- dusičnany vždy rozpustné vo vode!!!!
  1. zriedená oxiduje všetky kovy (*okrem Pt, Au*)- rozpúšťa ich, netvorí vodík, ale oxidy
  2. koncentrovaná kovy pasivuje (*Fe, Sn, Al, Cr*)

Využitie

1. pasivácia kovov

- Povrchová úprava kovov ponorením kovov (*Fe, Sn, Cr, Ni, Al*) do koncentrovanej kyseliny dusičnej, na povrchu vzniká tenká vrstva oxidu (niekedy až hydroxid)
  - Význam- ochrana kovu(*zabránenie korózií, predĺženie trvácnosti*) a zmena vzhľadu kovu (*lesk*)
2. **výroba dusíkatých látok**- výbušniny (*TNT, nitroglycerín*), farbivá, hnojivá, nyloniek, liečivá (*nitroglycerín- prvá pomoc pri infarkte*), nábytkárstvo (*zmena farby dreva*)
  3. **lúčavka kráľovská**- zmes HCl: HNO₃ (3:1) - rozpúšťa Au a Pt
  4. **nitračná zmes**- zmes HNO₃ a H₂SO₄ (*na nitráciu zlúčenín v organickej chémii pri S_E*)

Výroba:

1. **Haber Boschova** metóda (*katalytická príprava amoniaku*)
2. **Ostwaldov spôsob** (*katalytická oxidácia amoniaku*)

4.Iné zlúčeniny uhlíka

kyselina dusitá	soli jedovaté pre človeka, výroba farbív, výroba údenín
chlorid amónny (salmiak)	suché monočlánky, liečivá, posypanie snehu proti roztopeniu E510- vylepšuje múku, upravuje kyslosť, zvýrazňuje chuť cukrovíniiek
azid sodný	airbagy v autách
močovina	plasty, hnojivá, krmivá, bielenie zubov, zlepšuje chuť v cigaretách, kondicionér na vlasy, zimné posypy
uhličitan amónny	cukrárenské droždie- kyprenie cesta, kedysi ako vonná soľ na prebratie ľudí pri strate vedomia
síran a dusičnan amónny, dusičnan draselný	hnojivá, výbušniny, oxidačné činidlá

B.fosfor

1.Kyselina fosforečná

- stredne silná kyselina

Využitie

- výroba hnojív, plastov, pesticídov- superfosfát zmes $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$ a $\text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$
- zmäkčovadlá v pracích a čistiaciach prostriedkoch- fosforečnaný
- odhrdzovač- antikórová povrchová úprava kovov, na povrchu kovu vytvára vrstvu fosforečnanov a bráni v korózii- pasivácia
- E338- konzervovanie nápojov (*napr. Coca- Cola- iní už prešli na citrónovú*)
- Dezinfekčné a čistiace prostriedky

Rozdelenie hnojív

1. Prírodné(organické)	<i>kompost, maštalný hnoj, močovka, zelené hnojivo</i>		
2. Priemyselné (anorganické)	A. jednozložkové	sírnaté	
		vápenaté	
		fosforečné	
		dusíkaté	
	B. viaczložkové	superfosfát	